

Wydanie *Storia* jest bardzo na czasie. Zapewne stanie się ona pożytecznym instrumentem w rękach starszej generacji uczonych, którzy studiowali ją jeszcze w pierwszych wydaniach a, miejmy nadzieję, trafi do rąk najmłodszego pokolenia romanistów, wzbogacając ich wiedzę nie tylko o pewien zasób faktów⁴, ale także pozwoli im zapoznać się z metodą pracy uczonego, czasami może błędną, ale zawsze oryginalną.

HENRYK KUPISZEWSKI (Warszawa)

Francesco De Martino, *Storia della costituzione romana*, t. III, wyd. Jovene, Neapol 1958, s. 353.

Ukazał się kolejny tom *Storia della costituzione romana*, obszernej syntezy historii ustroju starożytnego Rzymu, podjętej przez wybitnego romanistę włoskiego, marksistę Fr. De Martino¹. Chronologicznie tom III obejmuje koniec republiki. W pierwszych rozdziałach omawia autor kwestię agrarną w okresie pograkkańskim (s. 10—29), znaczenie ustrojowe reform wojskowych Mariusza, wojnę ze sprzymierzeńcami i przyznanie Latynom obywatelstwa rzymskiego (s. 30—53). Dalej następuje obszerny rozdział poświęcony reformom Sulli (s. 54—101). Na tle ogólnego zarysu problematyki społecznej i politycznej ostatniego okresu republiki (s. 102—125), pokazuje autor ewolucję państwa rzymskiego od Sulli do Cezara (s. 126—168). Pozostała część tomu została poświęcona problematyce ustrojowej epoki Cezara².

⁴ Na specjalną uwagę zasługują, zamieszczone w drugim tomie appendici (s. 73 nn.) na tematy bardzo specjalne, ale stanowiące równocześnie wprowadzenie do techniki pracy nad źródłami do prawa rzymskiego. Pierwszy z nich dotyczy przebrzmiałej dziś dyskusji na temat autentyczności legislacyjnej XII tablic. Obszernie referuje autor tezy Paisa i Lamberta i w końcu daje własną ocenę przytoczonych przez nich argumentów. Wywody autora czyta się dziś z tym większym zainteresowaniem, że obecnie pisane „historie prawa rzymskiego”, poza *Quellen des römischen Rechts* Wengera, zawierają z reguły w tym zakresie jedynie lakoniczne wzmianki. Appendici 2 i 3 dotyczące metody stosowanej przez kompilatorów przy opracowywaniu Digestów i Instytucji. Następne 4 appendice poświęcony jest interpolacjom w Kompilacji justyniańskiej. Chociaż dziś osławiony *Interpolationenjagd* należy do historii i chociaż współczesne kierunki zachowują daleko idący konserwatyzm (por. Kaser, *Zum heutigen Stand der Interpolationenforschung* w Sav. Zeitschr., t. 69, s. 60 nn.) i za nieautentycznością tekstu opowiadają się tylko tam, gdzie to jest oczywiste i niewątpliwe, jest wielce pożyteczne a nawet konieczne zapoznanie się z teoretycznymi zasadami, którymi kierowano się przy wykrywaniu interpolacji. Piąty appendice traktuje o błędach i glossemach w Corpus Iuris i źródłach przedjustyniańskich. Ustęp *Interpolationi pregiustiniane* (s. 180 nn.) winien być przez wydawców opracowany na nowo. Prace bowiem Levyego (*Pauli Sententiae*, Ithaca, New York 1945; *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951; *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar 1956; *Westöstliches Vulgarrecht und Justinian* w Sav. Zeitschr., t. 76, s. 1 nn.) Volterra, Wieackera, Wolffa (wszystkie cytowane u Kaser w Sav. Zeitschr., t. 69, s. 60, uw. 1, 3—5) i wreszcie ostatnio Kaser (*Das römische Privatrecht II. Nachklassischen Entwicklungen*, München 1959) posunęły naukę znacznie naprzód. W szóstym appendiksie jest mowa o manuskryptach i edycjach Corpus Iuris. Wywody tym cenniejsze, że książka Schulza, *Einführung in den Digestenstudien* jest obecnie wyczerpana i trudno dostępna. Dalsze ekskursy (7—14, s. 195—291) poświęcone są kwestiom bardziej specjalistycznym, jak np. papirusom, edycjom papirusów, kontrowersji pomiędzy Sabinianami a Prokulejanami itp.

¹ Krótka recenzja dwu poprzednich tomów została zamieszczona w CPH, VIII, 1 (1956).

² Mamy tu następujące rozdziały: VII — *Il conflitto fra Cesare ed il Senato* (s. 169—187), VIII — *La costituzione nell'età di Cesare* (s. 188—244), IX — *Ordina-*

Poprzestaniemy na tym krótkim przeglądzie treści. Wystarcza on by najogólniej naszkicować zakres chronologiczny i rzeczowy tomu. Każdy zaś kogo zagadnienia te bliżej interesują, sam weźmie książkę do ręki; nie wystarczyłoby mu najdokładniejsze nawet streszczenie.

Zgodnie z recenzenckim obyczajem powinniśmy jednak przynajmniej wyliczyć nova, które ta książka przynosi. Trzeba by więc napisać, że w rozdziale o kwestii agrarnej daje autor własną koncepcję „ager vectigalis”³, że mówiąc o *imperium infinitum* Pompejusza ocenia je jako „jawne zerwanie z tradycyjnymi zasadami ustroju republikańskiego” i „pierwszy krok w kierunku pryncypatu” (s. 135 nn.), że daje szczegółową, prawniczą i socjologiczną, charakterystykę *tribus* (s. 245—258) i równie samodzielne opracowanie najważniejszych zagadnień ustroju *municipium* (s. 295—332).

Wyliczenie tego rodzaju rozrosłoby się do pokaźnych rozmiarów; zawierałoby zarówno nowe oceny ogólne, jak drobne szczegółowe ustalenia, zarówno wyniki własnych studiów źródłowych jak podjęte przez autora próby syntezy na podstawie bogatej literatury historycznej i prawniczej. Nie dałoby jednak właściwego poglądu na nowatorski charakter jego dzieła. Najważniejszym bowiem novum, które ono przynosi, jest fakt, że synteza ta została podjęta w oparciu o założenia metody materializmu historycznego. Z marksistowskiej inspiracji dzieła wywodzi się większość zawartych w nim nowatorskich ustaleń i hipotez.

Już od chwil ukazania się I tomu *Storii* dla wszystkich recenzentów było jasne, że jej autor stara się stosować zasady materializmu historycznego. Każdy następny tom potwierdza tę opinię. Odnosi się nawet wrażenie, że w tomie III problemy metodologiczne silniej niż dotąd zostały zasygnalizowane. Jak w tomach poprzednich, autor bada strukturę klasową społeczeństwa i na tym tle przedstawia rozwój instytucji i przebieg reform ustrojowych, korzysta z marksistowskiej literatury historycznej a od czasu do czasu podejmuje zasadnicze polemiki z dotychczasową — formalistyczną i idealistyczną — literaturą. Czasem formułuje swój pogląd w jakiejś ważnej kwestii metodologicznej np. w sprawie uwarunkowania nadbudowy (s. 3 n.) lub oceny roli wybitnych jednostek Sulla, Cezar).

Z jakąś obszerniejszą, wszechstronną analizą metodologiczną *Storii* trzeba poczekać do jej zakończenia. Ogólnie już teraz można jednak powiedzieć, że podjęta przez De Martino próba nowej, marksistowskiej, syntezy historii ustroju rzymskiego, jest przedsięwzięciem w pełni udanym. Na temat *Storii* wypowiadają się z uznaniem nawet recenzenci, którzy nie kryją się ze swoim wrogim stosunkiem do zastosowanej w niej metody. Dzieło De Martino znacznie skuteczniej popularyzuje w romanistyce metodę materializmu historycznego niż opublikowany nie tak dawno artykuł pt.: *Jak należy obecnie studiować prawo rzymskie*, mimo że w artykule tym stosowano metodę poglądową — baza i nadbudowa były przedstawione w postaci dwóch prostokątów a kierunek oddziaływania bazy był oznaczony za pomocą strzałki⁴.

Na zakończenie wniosek, który może być przyczynkiem do naszej krajowej

mento territoriale e cittadinanza (s. 245—258), X — *Organi costituzionali e loro decadenza* (s. 259—294), XI — *L'ordinamento dell' Italia* (s. 295—332), XI — *L'ordinamento delle provincie* (s. 333—350).

³ Szerzej pisał o tym De Martino w tomie I *Studi De Francisci*.

⁴ Na marginesie tomu III *Storii*, krytycznie wobec literatury marksistowskiej usposobiony A. Biscardi referuje tezę Marksa o strukturze klasowej społeczeństwa i dodaje: „Per questo, come Platone, come Aristotele, come Kant egli è un gigante del pensiero”, *Labao*, V, 1 (1959), s. 109. Przykłady tego rodzaju wypowiedzi można by oczywiście mnożyć.

dyskusji metodologicznej: mówi się czasem, że marksistowska synteza w dziedzinie prawa rzymskiego będzie możliwa dopiero wtedy gdy będziemy dysponowali odpowiednią ilością marksistowskich monografii ze wszystkich gałęzi tego prawa. W twierdzeniu tym niewątpliwie tkwi część prawdy, jest ono znacznym postępem w porównaniu z opinią o nieprzydatności metody materializmu historycznego w studiach nad prawem rzymskim. Tym jednak, którzy nim zbyt często szermują trzeba przypomnieć udaną syntezę neapolitańskiego romanisty.

MICHAŁ STASZKÓW (Wrocław)

Fontes iuris romani antiqui, edidit Carolus Georgius Bruns, septimum edidit Otto Gradenwitz, Unveränderter Nachdruck 1958, Scientia Antiquariats Aalen.

Fontes iuris romani antiqui — zbiór pamiątek prawa przedjustyniańskiego — od z górą osiemdziesięciu lat stanowi jeden z najważniejszych instrumentów w warsztacie pracy każdego romanisty. Editio princeps opracowana przez C. G. Bruns a doczekała się siedmiu wydań; ostatnie z roku 1909 edendum curavit O. Gradenwitz. Wznowienie wydania sprzed 50 laty nie odpowiada niewątpliwie potrzebom dzisiejszej nauki. Brak w nim szeregu bardzo ważnych i dla poznania historii prawa przedjustyniańskiego o pierwszorzędnym znaczeniu źródeł, jak: księgi syryjsko-rzymskiej¹, *Constitutio Antoniana*², *liber mandatorum*, znanej pod nazwą *Gnomon Idiologa*³, *Gaiusa z Oxyrhynchus*⁴, *tabula hebana*⁵, *tabulae herculanenses*⁶, *Apokrimata*⁷, *fragmentum Leidense Pauli sententiarum*⁸ — by wymienić najważniejsze⁹, częściowo uwzględnione we włoskim zbiorze FIRA² z lat 1940—1943.

¹ Ed. princeps E. Sachau, *Syrisch-römische Rechtsbücher* (1914), FIRA², vol. 2, s. 751 n.

² Ed. princeps E. Kornemann, P. M. Meyer, *Griech. Papyri zu Giessen*, Bd. 1, No 40, FIRA², vol. 1, No 88, s. 445 n.

³ Ed. princeps W. Schubart w BGU, V (1919), No 1210, FIRA², vol. 1, No 99, s. 469 n.

⁴ Ed. princeps V. Arangio-Ruiz, *Publicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto*, vol. 11, No 1182, FIRA², vol. 2, s. 195 n.

⁵ Ed. princeps P. Raveggi, A. Minto, *Notizie degli scavi di antichità*, vol. 1 (72), Roma 1948 wraz z komentarzem U. Coli. W Polsce inskrypcja została ponownie wydana przez A. Wilińskiego w CPH, t. V, s. 11 n. wraz z bogatym komentarzem. Por. także dalszą pracę A. Wilińskiego na ten temat w *Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska w Lublinie*, vol. 2, 2 sekcja, 1955, s. 249—278. W uw. 1 jest tam zestawiona cała literatura do roku 1955.

⁶ Ed. princeps V. Arangio-Ruiz, Pugliese Caratelli, *Parola del passato*, 10 (1955), 448 n.

⁷ Ed. princeps A. Schiller, W. L. Westermann, *Apokrimata, Decisions of Septimius Severus on Legal Matters*, 1954 uzupełnione i poprawione przez Herbert C. Youtie, A. Arthur Schiller, *Second Thoughts on the Columbia Apokrimata*, Crinoque d'Egypte, 30 (1958), 327 n. Zestawienie literatury do tego źródła ob. F. Oertel, *Journ. of Jur. Pap.* 11/12 (1958), uw. 28 i do tego E. Schönbauer, *Anz. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, nr 12 (1957), 165 n.

⁸ Ed. princeps M. David, H. L. W. Nelson w *Studia Gaiana*, vol. IV (1956), s. 1—24 oraz komentarz R. Marichal, E. Levy, G. G. Archi, ibidem, s. 23 n. Zob. także F. Serrao, *Il frammento leidense di Paolo*, Milano 1956, s. 126 + VIII.

⁹ Urywki pism prawników rzymskich znalezione w Egipcie ostatnio zestawili Lorenz E. Sierl, *Nachträge zu Lenels Palingenesia iur. civ. anhand der Papyri*. — Do fragmentów Ulpiana *ad edictum*, opublikowanych przez V. Arangio-Ruiz w *PSI*, 14 (1957), nr 1449, ob. H. J. Wolff, *Iura*, 10 (1959), 1 n.